

Некрополі Острога

Своєрідними музеями нашої пам'яті за померлими пращурами є кладовища наших міст та сіл. За свою багатовікову історію в Острозі з'являлося і зникало з лиця землі чимало цвинтарів і нині вже про багато з них загубилися навіть згадки.

Мабуть, найдавнішим некрополем в древньому Острозі, який існував ще якихось пів століття тому був єврейський цвинтар. Він вистояв в епохи воєн, пережив німецьку окупацію, але був безжально знищений радянською владою десь в 1967 році. На місці єврейських могилок було закладено парк з танцмайданчиком, а з самих надгробків брукували доріжки у військовій частині та психлікарні. Це кладовище було закладене в 40-х роках XVI століття. Воно розміщувалося за міською горою на пагорбі площею до 6 гектарів. Через кілька років це місце було обнесено візерунчастою дерев'яною огорожею. Найбільш ранні могили на цьому цвинтарі датувалися 1444 роком. Таку інформацію подає Ш. Шраєв і підтверджує М. Балабан. У фондах Острозького історико-культурного заповідника збереглися фотографії з цього кладовища, серед них знімки пам'ятників XVI-XVII ст. На острозькому кладовищі знайшли свій спочинок багато відомих вчених, релігійних і громадських діячів, торговців, ремісників. Тут були поховані Шломо бен Елієзер, Йоїл Гельперн, Давид Шмилевич, Хаїм Горовіц та багато інших відомих в Острозі і не лише в ньому, євреїв [10,4]. М. Бібер склав каталог пам'ятників на старовинному цвинтарі в Острозі, опублікувавши ці матеріали в багатьох публікаціях і 2 монографіях «Острозька єврейська старовина» та «В пам'ять равинів Острога» [9, 38-39]. На жаль ці його друковані праці й досі не вивчені дослідниками.

В 1632 році помер головний равин, ректор єшиботу, видатний вчений Середньовіччя, філософ та астролог Самуель Едельс (Маршуе). Незабаром на його могилі було встановлено пам'ятник. Цікаву легенду щодо нього залишив в своїх записах краєзнавець Пантелеймон Юрьєв. За його оповіддю на могилі Маршуе стояв великий чорний камінь. В одну дощову ніч в нього вдарила блискавка і розколола його навпіл, в середині була товста золота жила. Зібране золото було розпродане набожними євреями, а на виручені гроші спорудили новий пам'ятник. Його виготовили з білого мармuru, в ньому поєднувалося художнє оформлення верхньої частини та епітафії в нижній. Пам'ятник близько 200 років був місцем постійних паломництв євреїв зі всього світу. В роки німецької окупації його неодноразово пробували або знищити або споганити: на нього виливали фарбу,

писали образливі слова, стріляли з рушниць і автоматів (були сліди від 62 куль). Коли єврейський цвинтар ліквідовували, пам'ятник з могили Маршусе перевезли на подвір'я краєзнавчого музею. Згодом, за розпорядженням компартійних органів у зв'язку з приїздом іноземної делегації його вивезли в невідомому напрямку і до цих пір про його долю нічого не відомо. В 1991 році євреями, вихідцями з Острога на місці поховання Маршусе встановили плиту з точним написом з давнього пам'ятника. Ця плита була розбита хуліганами. В 1997 була встановлена нова плита, на ній є великий напис, розділений літерами, що означають ім'я похованого Самуеля Едельса. У верхній частині напису йдеться про заслуги Едельса перед людством та про його вклад в світову науку і культуру. На нижній частині відтворено точний напис на древньому монументі. Проти вандалів плиту було обгороджено сталевими прутами. В 1991 році на кошти невідомого благодійника було виготовлено встановлено пам'ятник Маршусе на православному цвинтарі по вулиці Татарській. Сам пам'ятник було виготовлено за власним малюнком цього благодійника і з таким написом: «Ця священна плита – пам'ять великої людини. Вченого і громадянина острожанина Самуеля Едельса (Маршусе). Від прихильника і послідовника його вчення. Нехай буде вічна пам'ять його» [9, 38-39].

На цьому ж цвинтарі був похований вже згаданий Менахем Мендель Бібер (1848-1923). На могильному написі був висічений такий напис: «Уродженець Острога, наш учитель і наставник Менахем Мендель Бібер, син Аріє Лейбуша Бібера. Світла йому пам'ять. Дослідник історії, уважний до людей. Вчитель і керівник школи. Він написав дві книги. Він наша гордість і слава!» [8, 184-186].

Зараз на місці єврейського цвинтаря, як вже згадувалося, парк, доволі запущений і непривабливий. В різних місцях лежать звалені на купи надмогильні плити, більшість дуже поруйновані, а то й дрібні уламки. Посеред парку також знаходиться стела, на якій давньою єврейською мовою написано, що на цьому місці був цвинтар.

Щодо єврейських поховань в місті відомий ще такий факт, в серпні 1647 року козаки напали на тих острозьких євреїв, що не встигли втекти з міста (близько 600 чоловік) і перебили їх. У лютому 1649 р., коли євреї повернулися в Острог і почали відбудовувати свої зруйновані житла, козаки повторно з'явилися сюди, по заклику міщан, і перерізали усіх євреїв, близько 300 чоловік, окрім трьох, що встигли сховатися. Три колодязі були наповнені убитими немовлятами, велику синагогу перетворили на стайню, будинки зруйнували. На одній з околичних вулиць Острога існували чотири пагорби, у вигляді братських могил, в яких, за місцевим переказом, були поховані деякі загиблі євреї.

Існували в Острозі також католицькі цвинтарі, теж доволі давні. Один з таких знаходився біля парафіяльного костелу. Посередині нього в 1771 році було вибудовано каплицю непорочного Зачаття Пресвятої Диви Марії з чотирма філіярами і хрестовим склепінням, фундатором якої став отець Юзеф – Ян Голуховський. У цій капличці була дерев'яна фігура Матері Божої Непорочного Зачаття, що нині знаходиться в фондах Острозького краєзнавчого музею. Нині на її місця вміщено іншу, чавунну фігурку Матері Божої з дитятком. У 1780 році в крипті був похований Франциск Комарницький (1733-1780) – біскуп Цесарополітанський, суфраган Луцький. На початку 60-х років XX ст. капличку на цьому католицькому цвинтарі зруйнували, а останки єпископа Ф. Комарницького були збезчещені та змішані зі сміттям. У 1994 році розкрили фундамент, очистили середину крипти і знайшли останки архієпископа Комарницького. Відбудову каплички закінчили в 1995 року. Цього ж самого місяця, 24 числа під час урочистостей св. Меси львівський митрополит, кардинал, архієпископ Мар'ян Яворський посвятив відбудовану капличку Непорочного Зачаття Пресвятої Диви Марії і повторно перепоховав архієпископа Комарницького [4, 49-50]. На цвинтарі біля костелу були поховані між інших такі видатні особи: єпископ Станіслав – Францішек Беганський (помер 1709 р.) і отець прелат Юзеф Пташинський (пом. 1938 р.). Ще десь до 50-х років XX століть біля костелу була надмогильна плита єпископа Беганського. На плиті з гербом «Помян» був напис латинню: «Deo OM Hic Jacet positus in medio gregis suae frates – Stanislaus Bieganski episcopus Dacconensis Praepositus Ostrogensis (Radosicensis) (Brodensis) (Dabroviensis) falis cessis Die 24 Januarii Anno Dni 1709». Острозький краєзнавець С. Кардашевич пише, що єпископ Беганський був похований біля костелу в землі, де був камінь з написом. У самому костелі в 1796 році був похований його фундатор Канут Фелікс Малинський. У склепі під Великим вівтарем було поховано ще одного релігійного діяча Войцеха Бежановського (друга пол. XVI ст. – 1616), де він, як зазначав Войцех Вітковський, «Лежить чекаючи всіх тіл воскресіння до вічного життя». Про цей факт пише Т. Вихованець у біографічному нарисі про В. Бежановського, посилаючись на записи «Хроніки Острозького костелу» [8, 142-147]. У крипті під костелом також були поховані видатні діячі. Тут знайшов свій спочинок Костянтин Острозький (пом. 1595 р.) – старший син князя Костянтина-Василя Острозького, про цей факт відомо з документу, написаного Анною-Алоїзою Ходкевич, племінницею померлого. Тут також був похований Ян – Кароль Ходкевич (1560-1621) – польський магнат і литовський гетьман, чоловік Анни-Алоїзи Острозької. Він помер під час Хотинської битви 24 вересня 1621 року. В свято Всіх Святих його тіло з почестями було пере-

везене до Острога. А похорон відбувся аж через рік, 12 листопада 1622 року, в день по святі св. Мартина. Пізніше Анна-Алоїза в 1624 році перенесла останки померлого до єзуїтського костелу, який збудувала на власні кошти. Тут також були поховані 85 солдат – повстанців Костюшківського повстання, що були взяті в полон і померли. Анна з Сапегів Яблоновська (пом. 1800 р.) – дружина воєводи брацлавського була похована в крипті під каплицею Матері Божої Ружаньцової [5, 62-64].

Дошенту в радянський час був знищений цвинтар біля будівель костелу й монастиря капуцинів, що нині входять до складу будівель Острозької академії. Зберігся опис костелу й капуцинського монастиря. З нього довідуємося, що перед костелом знаходився цвинтар, викладений камінням, по середині якого стояла колона із фігурою пресвятої Діви Марії [7, 71]. Сам цвинтар знаходився дещо західніше будівлі монастиря капуцинів, в 70-х роках тут було зведено стадіон. Могили, що на ньому були датуються XVII-XIX ст., чимало було могил з надмогильними плитами та родинних склепів. Спочатку тут ховали монахів капуцинів, а з 1832 року і знатних поляків. Зокрема, тут був похований князь Яблоновський. Серед інших поховань тут була могила дослідника історії Острога, автора праці «Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia», Станіслава Кардашевича. Його могилу на цьому цвинтарі відшукав Йосип Новицький, а в 1938 на кошти Польського краєзнавчого товариства було споруджено Кардашевичу новий пам'ятник. Він був виготовлений з піщаника, складався з 2-х покладених один на один брил, а на верху був виточений хрест. На самому пам'ятнику було зроблено такий напис: «Stanisław Kardaszewicz sekretarz sądu powiat. w Ostrógu 1844-1869 r. Historyk m. Ostrogu. Ur. w Białogrodce 8 maja 1826 r. Um. w Ostrogu 6 paźdz. 1887» («Станіслав Кардашевич. Секретар повіт. суду в Острозі 1844-1869 р. Історик м. Острога. Народився в Білогіродці 8 трав. 1826 р., помер в Острозі 6 жовтня 1887 р.» Після знесення старовинного католицького цвинтаря був врятований лише цей пам'ятник із могили Кардашевича і його було перенесено на Замкову Гору і поставлено поруч з «Будинком мурованим». Перебування цього пам'ятника з піщаника просто неба під впливом дощів і снігів, сонячного проміння і вітру призвели до майже повного руйнування написів на ньому [7, 132-135].

Ще один католицький цвинтар розташовувався біля колишньої військової частини, у післявоєнні роки був цілком зруйнований. На ньому є могили польських жовнірів 1920 року. У 1991 році за сприяння Владислава Чайки було поставлено великий металевий хрест на місці цих поховань. Подекуди на місці цього цвинтаря і зараз у високій траві і непролазних чагарниках трапляються уламки старовинних могил католиків [4, 49-51].

Цікавим було татарське кладовище, що знаходилося поблизу теперішньої вулиці Татарської. Ще в 30-х років XX століття на нього з усієї округи з'їжджалися татари відзначити день поминок. Це кладовище було зруйноване на початку 50-х років [6, 112]. На вулиці Татарській також існує до цих пір православне кладовище. Воно також доволі давнє, оскільки на ньому чимало поховань ще з XIX століття.

Існувало своє кладовище також при Параскево-П'ятницькій церкві. Щодо цього цвинтаря цікаві матеріали опублікував О. Гладунець на основі записів із зошиту для запису померлих для поховання на цьому кладовищі. Записи в цьому документі починаються з 1878 року. На першій сторінці зазначено, скільки потрібно платити за ті чи інші місця. Так, в центрі за кам'яний склеп ціна була 24 карбованці, а на околиці – 10 карбованців. За земляну могилу слід було заплатити 10 карбованців в центрі і 3 карбованці на околиці. За поховання дитини (до 7-річного віку) платили по 1 карбованцю. Центром вважався простір далі 4 сажнів від паркану, відповідно 4 сажнів до паркану вважалися околицями. Перший запис в цьому зошиті датується 2 січня 1878, а останній 25 квітня 1890 року [2, 3].

Спочинком для багатьох відомих острожна став православний П'ятницький цвинтар на вул. Бельмаж. 28 грудня 1964 р. на ньому був похований краєзнавець Йосип Новицький. Скромний пам'ятник над його могилою прикрашають 2 книги та портрет, намальований другом Прокопом Соколянським. На П'ятницькому цвинтарі також був похований відомий громадській і освітній діяч Микола Шугаєвський (1872-1927). Помер він після невдалої операції у Варшаві 2 червня 1927 року. Тіло Шугаєвського привезли до Острога, хотіли відправити похорон українською мовою в Богоявленському соборі, але польська не дозволила, натомість лише дозволила службу у Воскресенській церкві в Новому місті. Похорон цього діяча перетворився в своєрідну демонстрацію, людей прийшло стільки, що похоронна процесія простяглася від Нового міста аж до П'ятницького кладовища. За заповітом Шугаєвського поховали на невеликому горбку, трохи поодаль від інших могил. Через рік інтелігенція міста на зібрані кошти встановила на могилі високий пам'ятник у формі піраміди. Навколо нього була встановлена огорожа з невисоких стовпчиків, з'єднаних ланцюгами і було посаджено 4 кущі калини [8, 253-255].

На горбі біля ПТУ № 28 будо кладовище членів братства Св. Кирила і Мефодія. Хоронили тут не лише членів братства, але й вчителів жіночого училища Д. М. Блудова, були тут могили 30-х років XX століття. Цвинтар був знищений у 80-х роках [6, 113].

Неподалік костелу, на місці, що було відведено під побудову Свято-Миколаївської церкви було знайдено 180 поховань. Більша частина

їх була зруйнована, але науковцям вдалося знайти чимало доказів, щоб стверджувати, що це християнські поховання, що були здійснені за канонами цієї релігії. У березні 2009 року останки померлих були перепоховані в одну братську могилу [3, 1].

Місцем останнього спочинку воїнів-визволителів Острожчини від фашистських загарбників, а також фронтовиків, померлих від ран в острозькому госпіталі, був братський військовий цвинтар. Він був приблизно навпроти будинку Шейнберга (нині фондосховище і музей нумізматики). В 1966 останки померлих були перенесені на кладовище в районі Кідрів. В 2000 році на місці старого військового цвинтаря було відкрито пам'ятник роботи Сергія Чумакова.

Варто також згадати, що довгий час Богоявленський собор був родиною усипальницею князів Острозьких. Пізніше деякі члени цієї родини були перепоховані в інших місцях, так останки князя Василя Острозького Красного були перенесені до Києво-Печерської Лаври князем Костянтином Івановичем, прах Олександра Острозького його дочка Анна-Алоїза перепоховала в Ярославському костелі в XVII столітті, а мощі Костянтина Костянтиновича Острозького найвірогідніше були перенесені до церкви в с. Хорів поблизу Острога. В 1886 році під час розчистки підлоги церкви від землі і сміття робітниками було виявлено багато людських кісток, що лежали в різних місцях. Всі останки були перепоховані в одній труні біля західної частини храму (ззовні в цьому кутку церкви нині стоїть кам'яний хрест). При цьому була відслужена панахида о. Рудковським, дияконом Юрковським і псаломщиком Подмешальським у присутності архітектора Базилевського, підрядника Полякова, прихожан Богоявленської церкви та інших осіб [1, 7].

Література

1. Бендок М. Де зараз знаходяться мощі кн. Костянтина Костянтиновича Острозького? // Замкова гора. – 2009. – № 26. – С. 7.
2. Гладуненко О. Зошит для запису померлих на П'ятницькому кладовищі, як одне з джерел вивчення історії Острога XIX століття // Життя і слово. – 1998. – № 52. – С. 3.
3. Здійснили перепоховання захоронення зі старого кладовища // Замкова гора. – 2009. – № 12. – С. 1.
4. о. Ковалів В. – Й. Знаки римо-католицької церкви на Острожчині // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 1. – Острог, 2004. – С. 49-51.
5. о. Ковалів В.-Й. Некрополь костела Успіння Пресвятої Діви Марії в Острозі // Матеріали V науково-краєзнавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Острог, 1994. – С. 62-64.
6. Новосілецький А. Острог на Волині: науково-популярний нарис з найдавніших часів до XX століття. – Острог: Острозька Академія, 1999. – 160 с.

7. Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне вид. / І. Пасічник (голова ред. кол.). – Острог: Острозька Академія, 1997. – 201 с., [40] арк. іл.: іл.
8. Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог: Острозька Академія, 2000. – 480 с., 24 с. іл..
9. Шпізель Р. С. Необычайная и трагическая судьба памятника на могиле С. Эдельса (Маршье) в Остроге // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 1. – Острог, 2004. – С. 38-39.
10. Шпізель Р. С. Старе єврейське кладовище // Замкова гора. – 1998. – № 14. – С. 4.